

¹Өзкул Чобаноглы, ²Кокеева Д.М.

¹Хаджетеппе университетінің профессоры, Анкара, Түркия, e-mail: ozkul@hacettepe.edu.gov.tr

²доцент, филос.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: dariga.kokeyeva@kaznu.kz

**ӘДЕБИ БАЙЛАНЫС ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰҒЫМЫ
(ТҮРІК-ҮНДІ ӘДЕБИЕТІ МЫСАЛЫНДА)**

Әлемге өзгеріс әкелетін, түрлі мәдениеттер мен халықтар арасындағы интеллектуалдық қазыналар арасында идеялар алмасудың кілті – әдеби кеңістік», – деп И.В. Гетенің айтуы бүгінгі таңда әлемдік әдебиеттің салыстырмалы мәселелеріне қарамастан, оның маңыздылығы артып келе жатқандығын көрсетеді. Себебі жаһанданудың күшеюі негізінде өз мәдениетін кеңірек таныту, тарату мүмкіндігі әдебиеттің маңызды факторы болып табылады. Әдебиет ел тарихын, ел құндылығын танытатын бірден бір мұра болғандықтан, мақалада дүниетанымдық мұраның ел үшін қаншалықты қазына екендігін түсіне білген М. Ганди, Мустафа Кемал Ататүрік, Д. Қонаев сынды түркі-үнді халықтарының саяси қайраткерлері мен ғалымдарының да әдебиетке деген көзқарастары қарастырылады. Сондай-ақ, түркі-үнді әдебиеттері негізіндегі әдеби байланыс ұғымы қарастырылатын зерттеу жұмысында ғасырлық қалыптасу тарихы бар түркі-үнді дүниетанымдық мұраларындағы әдеби-мәдени байланыстың халықтың рухани өмірімен үндесетіндігі талданады. Көп ғасырлық тарихы бар түркі және үнді әдеби байланыстарының сабақтастығы – рухани мәдениетіміздің өркендеу тарихында, әдебиеттің көркемдік дамуында өзіндік маңызға ие. Сондықтан елдер арасындағы әдеби байланыстарды зерттеу түркі-үнді мәдени қарым-қатынасы дәстүрінің ғылыми-теориялық тұрғыда кеңеюіне жол ашатын дерек көз болмақ.

Түйін сөздер: әдеби байланыс, Түркия, Үндістан, мұра, құндылық, үндестік, тарих.

¹Ozkul Cobanoglu , ²Kokeyeva D.M.

¹Prof., Dr., Hacettepe University, Turkey, Ankara, e-mail: ozkul@hacettepe.edu.gov.tr

²Assoc. Prof. Dr., Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: dariga.kokeyeva@kaznu.kz

Literary Connection and its Definition (on the Example of Turkish-Indian Literature)

«The key to the exchange of ideas between the intellectual treasures of different cultures and nations that change the world is the literary space», as Goethe said, despite today's relative problems of world literature, its importance is increasing. Because of increasing globalization, the ability to more widely show and spread their culture is an important factor in literature. Since literature is one, of the legacies that shows the country's history and its value, the article examines the views of political figures and scholars of the Turk-Indian peoples, such as M. Gandhi, Mustafa Kemal Ata-Turk, D. Kunayev, who understood the value of the worldview for the country. In addition, in the studied scientific work based on Turkish and Indian literature, the concept of literary connections will be analyzed in the consonance of the spiritual world of the people with a literary and cultural connection in the Turkic-Indian ideological heritage, whose history has been shaped for many centuries. The continuity of the Turkic-Indian literary ties with a centuries-old history is of particular importance in the history of the development of spiritual culture and in the artistic development of literature. Therefore, the study of literary relations between countries will become a source for the expansion of scientific and theoretical traditions of the Turk-Indian cultural relations.

Key words: Literary communication, Turkey, India, heritage, value, consonance, history.

¹Өзкул Чобаноглы, ²Кокеева Д.М.

¹ профессор Университет Хаджетеппе, Турция, г. Анкара, e-mail: ozkul@hacettepe.edu.gov.tr

² доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: dariga.kokeyeva@kaznu.kz

Литературная связь и ее определение (на примере турецко-индийской литературы)

«Ключом к обмену идеями между интеллектуальными сокровищами разных культур и народов, которые меняют мир, является литературное пространство», – как говорил И.В. Гете. Несмотря на сегодняшние относительные проблемы мировой литературы, ее значение возрастает. Потому что на основе усиления глобализации возможность шире показать и распространить свою культуру является важным фактором литературы. Поскольку литература является одним из наследий, которая показывает историю страны и ее ценность, в статье рассматриваются взгляды политических деятелей и ученых тюрко-индийских народов, таких как М. Ганди, Мустафа Кемаль Ата-Тюрк, Д. Кунаев, которые понимали ценность мировоззренческого наследия для страны. Кроме того, в изучаемой научной работе на основе турецкой и индийской литературы понятие литературных связей будет анализироваться в созвучии духовного мира народа с литературно-культурной связью в тюрко-индийском мировоззренческом наследии, история которой формировалась многими веками. Преемственность тюрко-индийских литературных связей с многовековой историей имеет особое значение в истории развития духовной культуры и в художественном развитии литературы. Поэтому изучение литературных связей между странами станет источником для расширения научно-теоретических традиций тюрко-индийских культурных связей.

Ключевые слова: литературная связь, Турция, Индия, наследие, ценность, созвучие, история.

Кіріспе

Рухани байланыстың нақты көрінісінің бірі әрі негізгісі – әдеби байланыс. Әдеби байланыс түрлі халықтар мәдениетінің жақындасуына, рухани қарым-қатынасының өркендеуіне үлкен үлес қосатыны туралы шығыстанушы ғалым, академик Н.И. Конрад былай дейді: «Ұлттық әдебиеттің өркен жаюы мен даму факторларының бірі – өзге халықтардың әдебиетімен өзара қарым-қатынаста, байланыста болуынан көрініс табады. Кез келген әдебиетте екі компоненттің болатыны белгілі. Бірі – сол елдің өзінде дүниеге келген төл туындылар болса, екіншісі – басқа елдерден енген кірме шығармалар. Осындай дүниелердің негізінде әдеби байланыстың ролі ерекше көрінеді. Нақтырақ айтар болсақ, мұны қандайда бір әдеби шығармалардың түпнұсқасымен тікелей танысып, сол туындымен ұлт әдебиеті тілінің оқуы негізінде және олардың аудармалары арқылы қанығуынан немесе бір халық жазушысының шығармаларының мазмұны мен мотивтерін басқа елдің жазушысының өзінше қабылдауынан пайымдауға болады. Осындай факторлардың арқасында бір елдің әдеби дүниесі екінші бір елдің меншігіне айналады» (Конрад, Николай. (1992).

Әр ұлттың жазба мұралары мен әдебиет тарихы алыс ғасырлар қойнауына енген сайын, ол барынша құнды болып, барша адамзат баласының ортақ қазынасына айналатыны белгілі. Осы

тұрғыдан алғанда түркі халықтарының әдебиеті бірнеше ғасырлар тоғысында жатыр деуге де негіз бар. Бұл туралы ғалым Н. Келімбетов түрік ғалымы Н.С. Бонралының «Түрік әдебиетінің тарихы» атты еңбегінде ширек ғасырдан астам тарихы бар түрік әдебиетін Қиыр Шығыстан Еуропаға дейін созылып жатқан Орта Азия, Хорасан, Иран, Үндістан, Анадолы, Мысыр, Сирия, Ирак т.б. көптеген жерлерде мемлекет құрған түріктер жасаған әдебиет», – деген пікірді алға тартады (Келімбетов, Немат. (1998).

Расында, түркілер өткен тарих сахнасында маңызды оқиғалардың куәсі ғана емес, ұлы өркениет пен мәдениетті халық бола білді. Өзінің басынан өткенін кейінгі ұрпаққа аңыздар арқылы жеткізіп, тас-жартастарға өшпестей етіп ізін қалдырды. Сонымен қатар түркі халықтары қытай, монғол және парсы тілдес халықтармен етене қарым-қатынас орнатуы келер ұрпаққа өшпес тарих, ұмытылмас мәдениет пен әдебиет қалдырды.

Ислам діні келмей тұрып Орхон-Енесей, Талас бойынан табылған руна жазулы тас ескерткіштерінде Күлтегін, Тоныкөк сияқты қолбасшылардың тарихи тұлғасы мен әдеби бейнесі сомдалған жәдігерлерден-ақ, түркілер өздерінің бай мәдениеті мен әдебиетін, жазуын қалыптастырғандығын байқаймыз. Тастардағы ескерткіштерден түркі халықтарының көне тарихы мен әдебиетіне қатысты аясы кең құнды мұралары жазылғандығын да көруге болады.

Түркі елдері дербес ел болып, экономикалық, рухани, мәдени дербес даму жолына түскеннен кейінгі жылдарда халық әдебиетінің өзге ұлт әдебиеттерімен сабақтастығын зерделеу негізгі мәселелердің бірі болды. Ғалым С. Қасқабасов «Түркі жұртының көрші елдермен және Таяу, Орта, Қиыр Шығыс елдерімен тарихи-мәдени байланысы көне ғасырлардан бастау алатындығын «Панчатантра», «Калила мен Димна», «Тоты-наме», «Мың бір түн» сынды жинақтардың мазмұнынан-ақ көруге болады», – деп атап көрсетеді (Қасқабасов, Сейт. (2000).

Түрік ғалымы, яссауитанушы Ф. Көпрүлү «Түрік әдебиетінің тарихы» атты еңбегінде әдебиет тарихының қалыптасуын исламға дейінгі түрік әдебиеті, ислам мәдениеті кезіндегі түрік әдебиеті және Европа мәдениеті кезіндегі түрік әдебиеті деп үш кезеңге бөліп қарастырса, (Көпрүлү, Мехмет Фуат. (2012) түркілер тарихын зерттеуші еуропалық ғалым А. Бомбачи да түрік әдебиетінің кезеңдерін төмендегідей екіге бөліп қарастырады:

1. Исламға дейінгі әдебиет кезеңі;

2. Исламнан кейінгі әдебиет кезеңі (Бомбачи, А. (1986). Бұл тұжырымдамалардан екі зерттеушінің де түркі әдебиеттің кезеңдері мен әдебиеттің ислам дінімен байланыстылығы туралы ой-пікірлері ұқсас екенін байқауға болады. Ислам дінін қабылдау арқылы түркі жұрты өздерінің мәдениеті мен әдебиетіне де жаңа өзгерістермен қоса, әдебиетке жаңа бағыт пен серпіліс әкелді.

Түркі және үнді халықтарының бәріне ортақ рухани қазына болып саналатын әдеби жәдігерлер тарих қойнауына енген сайын жаңа қырынан жарқырай түсіп, халықтың діни дүниетанымының аясын кеңейтіп отырды десек артық болмас. Дін адамзат баласының ежелгі дүниетанымынан бастап, бүгінгі күнге дейін өмір сүру салтын айқындайтын ұғым болса, ал әдебиет халықпен бірге жасап, үнемі дамып отыратын тарихты жасаушы ұлттың ой-санасын, діни дүниетанымын айшықтайтын негізгі феномен деуге де болады. Дін атауы тек монотейстік дінде ғана емес, барлық ежелгі наным-сенімдерден бастау алатын политейстік діндерге қатысты. Сондықтан дін ұғымының аясын қарастыру барысында үнді даласында дүниеге келген мазмұны діни астарларды қамтыған әдебиетті де тыс қалдырмаймыз. Алайда наным-сенім мен дін мәселесіне қатысты түрік-үнді халықтарының дүниетанымына қатысты мұраларға кейінгі тақырыптарымызда бөлек тоқталып, кеңінен қарастыратын боламыз.

Әдеби-мәдени байланыстар тарихы халықтар арасындағы рухани өмірінде сабақтасып келе жатқан үрдіс. Кез келген шығыс әдебиетінің даму тарихына көз жүгіртсек, өзге елдер әдебиетімен тікелей сабақтастық дәстүрі де, типологиялық жағынан ұқсас құбылыстар да айқын аңғарылады. Шығыс елінің тарихи жолына қатысты әдеби-мәдени байланыстар сипаты да әр кезеңде әрқилы болып өзгеріп отырғаны белгілі. Осы орайда түрік зерттеушісі Өзлем Каленің «әдебиет – ескі күндерден бастап адамдар арасында ауызша және жазбаша қарым-қатынас жасайтын құралдардың бірі», – деген пікірімен де келісуге болады. (Кале, Özlem. (2010)

Мәдени құндылықтарды қоғамның жас ұрпағына жеткізудің ең қысқа жолы – әдебиет деп қалам тартқан түрік ғалымы М. Онеддің айтуынша, әдебиет тарихы бір мағынада айтар болсақ, делегацияның тарихы болып табылады. Сонымен қатар бұл ұлттың әдеби тілінің тарихы, әлеуметтік ортасы. Егер түркі әдебиеті әдеби тілдің қалыптасуы мен дамуы туралы бүгінгі күнге дейін зерттелсе, оны түрік әдеби тілінің қалыптасуы сияқты көзқараста зерттеу керек, – деген тұжырымын ортаға салады. (Mehmet Önal. (2008)

Әдебиет ел тарихын, ел құндылығын танытатын бірден бір мұра. Осы мұраның халық үшін қаншалықты қазына екендігін білген ел басшылары да әдеби сарындардан алыс емес еді. Тарих сахнасында сүбелі орын қалдырған М. Ганди, Мустафа Кемал Ататүрік, Д. Қонаев сынды түркі-үнді халықтарының саяси қайраткерлері де әдебиетке етене жақын болған тұлғалардың бірі екендігін олардың сөздерінен, баяндамаларынан аңғаруға болады. Афет Инанның зерттеулеріне зер салар болсақ, Кемал Ататүрік әдеби құндылықтар жайында былай үндейді: «Әдебиет бұл мағынасы, сөйлеу мен жазудың барлық түрін және адамдық табиғаттың ұлы эмоцияларын, яғни кескіндеме, мүсін, әсіресе музыка сияқты әсем өнерлерді тыңдаушыларға немесе оқырмандарға өте ыңғайлы етіп жеткізуді білдіреді. Өмірде адамзаттың ең жақсы ғылыми және техникалық қағидаларына негізделген өте идеалистік мамандықтың бірі әрі қызықтысы, мақсатқа бағыттталып, соңында өзін-өзі танитын, өздігінен жүзеге асыратын істің бірі әдебиет болып табылды (Afet, Inan. (1968).

Үнді көсемі, ұлт бабасы М.К. Ганди де өзінің әдебиетке жақындығын оның «менің өмірлік байлығым – Бһагавад-Гита», – деп үнді халқына одан айырылмау керектігін үндегенінен көре аламыз. Ал қазақ қоғам қайраткері, саяси басшы

Д. Қонаев та «әдеби құндылықтармен бай болған адам, елінің ертеңін терең ойлайтын тұлға болып қалыптасады. Себебі әдеби жауһарлар тарихымыздың болмысы, сондықтан тарихты білген адам ел болашағына немқұрайлы қарамайды», – деуі оның әдебиет арқылы өсіп-жетілуге болатындығын көрсетеді.

Профессор Боздемир Сулейманның «Atatürk'ün bilgeliği ve edebi yönü» атты еңбегінде Аниткабир ассоциациясының қорытындысына сәйкес, Ататүрік оқыған кітаптардың саны – 3997. Бұл кітаптардың 1741-і Чанкая сарайында, 2151-і Аниткабирде, 102-і Стамбул Университетінің кітапханасында және 3-і Самсун Гази қоғамдық кітапханасына тапсырылған. Ассоциация «Ататүріктің оқыған кітаптары» тақырыбында оның еңбектерін жинақтап, 500 беттен тұратын 24 томдық жинақ басып шығарды, – деген сілтеме береді (Bозdemir, Süleyman. (2006).

Түркі-үнді әдеби байланыстарының көп ғасырлық тарихы бар. Ұлттық әдебиетіміздің әлемдік әдеби жәдігерлермен сабақтастығы – рухани мәдениетіміздің өркендеу тарихында, әдебиеттің көркемдік дамуында өзіндік маңызға ие. Түркі және үнді әдебиеттерінің байланысын зерделеу ұлттық сөз өнеріміздің көне дәуірлерден бүгінге дейін үзілмей жалғасып келе жатқан түркі-үнді мәдени қарым-қатынасы дәстүрінің ғылыми-теориялық тұрғыда кеңеюіне, өркендеуіне жол ашады. Себебі тарих беттерінен білетініміздей, түркі-үнді әдебиеттерінің байланысы ерте дәуірлердегі Орта Азияны мекен еткен шығыс-иран және түркі тайпалары өмірлеріндегі әр түрлі тарихи, саяси-экономикалық оқиғалар негізінде қалыптасты. Сондай-ақ, түркі-үнді халықтарының мәдени байланыстарында Ұлы Жібек жолы арқылы жүзеге асқан қатынастардың да әсері болғанын айта аламыз. Нәтижесінде халықтар бір-бірінің құнды әдеби мұраларымен танысып, өз ұлттарының рухани қазынасын молайтып, мәдени қорларын байыта түскендігіне бүгінгі тарихи деректер куә.

Р. Уеллек, А. Уарен зерттеулеріне назар аударатын болсақ, Орта Азиядан бері келе жатқан біздің дәстүрлі түркі әдебиетімізде әлемнің ұлы суретшілері және олардың шығарған ұлы шығармалары, диван әдебиеті, мистикалық әдебиет және халық әдебиетінің жазылуын тілге тиек етеді. (Wellek, R.-Warren, A. (1983).

Фольклортанушы түрік ғалымы, профессор О.Чобаноглы да халықтар арасындағы тарихи-мәдени байланыс жөнінде неміс ғалымы, шығыстанушы Теодар Бенфейдің түсіндірмесін сүйене отырып, төмендегідей айтып өтеді: «Бен-

фей батыстан шығысқа қарай баратын жолдар мен уақытты түсіндіре отырып, соған сәйкес, бірінші мәдени-тарихи байланыс пен өзара әрекеттесу бағыты Шығыс Жерорта теңізінің жағалауынан Испанияға дейін созылады, екінші бағыт Сицилия мен Италия арқылы өтеді, ал үшінші бағыт Түркіменстан мен Анадолия арқылы Стамбулдан, одан кейін Балқаннан Еуропаға дейін өтеді» (Çobanoglu, Özkul. (2016).

Абро Аман Андраби зерттеуі бойынша, Үндістан мен Түркия арасындағы тарихи-мәдени байланыстың бастауы Осман сұлтандығы мен Үндістандағы 1481-1482 жылдар аралығында билік еткен мұсылман билеушілері арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастан негіз алады. Тарихи қақтығыстар барысында да екі ел басшылары Мұстафа Кемал Ататүрік пен Махатма Карамчанд Ганди бір-біріне көмек қолдарын созып отырған. Осы орайда, 1920 жылы Түркия Республикасының тәуелсіздігі үшін күресте де Үндістан алғашқылардың бірі болып қолдау көрсеткендігін айта кету керек. Үндістан мен Түркия арасында мәдени үндестік өте көп. Түркі жұрты мәдениет, өнер, тағам, киім сынды көптеген іздерін үнді халқына сіндірді. Урду (орда сөзі негізінде қалыптасқан, әскерлердің ортақ тілі) тілінің өзінде де түркі тілінің элементтерінің кездесуі мысал бола алады. Сонымен қатар түркілік Жалаладдин Румидің сопылық пәлсафасы үнді субконтинентіне тарап, бхакти қозғалысының қалыптасуына негіз болды. (Abroo, Aman Andrabi. (<https://www.academia.edu>) A.A. Абронның зерттеуіндегі әдеби сарынның көрінісі Үндістанда маңызды орынға ие болғандығын Сайнатх Витхал Чапле де «Мевлана Румидің Үндістанға тигізген әсері» атты еңбегінде де «Үшінші ғасырдағы керемет ақын және мистик Мевлана Руми Үндістанның рухани және әдеби өміріне зор ықпал еткен тұлға болды», – деп атап көрсетеді (Sainath, Vithalrao Chaple. (2018) .

Сонымен қатар үнді ғалымы Сайнатх Витхал Чапле «Түркиядағы хинди тілі мен әдебиетін оқыту» тақырыбындағы мақаласында былай сабақтай түседі: «Үндістанда әдеби құндылықтардың бірі бхакти бағытының дамуына түркілік Жалаладдин Румидің сопылық сарында жазылған өлең жолдарының үнді жеріне жетуі негізінде үнді әдебиетіндегі бхакти бағытының дамуына өзіндік үлес қосып, бүгінгі күнге дейін күшін жоймай келеді» (Sainath, Vithalrao Chaple. (2016).

Мұстафа Кемал Ататүрік елде түрік тілімен қоса басқа да шет тілдерін меңгерту ұлттар арасындағы мәдени сабақтастықтың арта түсетіндігіне сеніммен қарады. Осы себеппен 1935

жылы Түркияның Анкара университетінде тіл және тарих факультеті ашылды. Оның ішінде бүгінгі күнге дейін қызмет етіп келе жатқан үндітану бөлімі де бар. Үндітанушы ғалым Уалтер Рубенмен басталған үндітану бөлімі бүгінгі күні екі ел арасындағы мәдени-тарихи байланыстың дамуына үлкен көпір болып отыр.

Профессор Корхан Кая, профессор Н. Дария Джан, Др.Али Кучуклер, Др.Ялшын Калаиы, Др. Есра Буйукбахжеши, Джанан Едемир, Асара Гуван сынды түрік үндітанушы зерттеуші ғалымдары үнді әдебиетінің, философиясының құнды мұраларын түрік тіліне аударып, түркі халықтарына жеткізуі екі ел арасындағы әдеби-мәдени байланыстың көпірін жалғастырудың кепілі десек артық болмас.

Қазіргі Үндістанның 24 тілдерінің бәрінде үнді әдебиетін дамытуды мақсат еткен «Сахитья Академиясы» ұйымы үнді халқының әдебиетін сақтауға және оны аудармалар арқылы таратуда үлкен іс-шаралар атқарып жатқандығын да айта кету керек.

Сахитья Академия негізгі мақсаты – Үндістандағы мәдени бірлікті насихаттау және өзіндік дәстүрлері мен мәдениеттерімен ерекшеленетін өңірлік аймақтармен ынтымақтастықты кеңейту және әр түрлі үнді тілдері мен диалектілердегі мұраларды аудару. Сахитья академиясы үнді халықтық әдебиетті тарату жолында төмендегі жолдарды насихаттайды:

- халық әдебиетін марапаттау арқылы;
- және кішігірім тілдер мен тайпалық диалектілерде жазылған шығармаларды марапаттау арқылы конвенцияларды өткізу;
- халықтық әңгімелерді журналдарға жариялау;
- халық әдебиеті кітаптарын басып шығару;
- Үндістанның ауызша дәстүрлерін тарату.

Үндістандағы Сахитья Академиясында атқарылып жатқан іс-шараларды үнді ғалымы Шри Аджай Пурти дәлелдей түседі: «Үндістанда ертеден-ақ, аударма жұмыстарымен айналысу дәстүрге айналған. Ежелгі Үндістанда санскрит тілінен басқа тілдерде жазылған аңыз-ертегілер, құнды мұралар үнді тілдерінен басқа да шет тілдеріне аударылып келеді. Панчатантр, Хитопадештен бастап, Рамаяна, Махабхарата, Бхагавад-Гита сынды көптеген әдеби сарындағы еңбектер бүгінгі күні шет тілдерінде де жарық көрді. Аударма дәстүрінің жоғалмауы әдебиетіміздегі құнды мұралардың сақталуына септігін тигізуде», – деп Маврикиде өткен ғылымтанымдық конференциясында «Хинди тілі мен әдебиетінің дамуындағы аударманың пайдасы»

атты зерттеу жұмысында өз пікірін білдіреді (Purti, Adjay. (2016).

Ачария Рамчандр Чукл: «Сваям Бхаратнендудің батыс тілінен хинди тіліне бірнеше пьесалар аударғанын айтады. Алайда аударма жұмыстары батыс әдебиетімен танысуға мүмкіндік беруімен қатар хинди әдебиетіне де өзгерістер әкеліп, нәтижесінде үнді әдебиеті романтизм, символизм, реализм, марксизм сынды бағыттармен толықтырылды», – дейді (Acharya, Ramchandr Chukl. (2008).

Жоғарыдағы ақпаратты раджастхандық фольклоршы Шри Виджай Ден Дет те мақұлдайды. Оның айтуы бойынша орта ғасырдан 20 ғасырға дейінгі аралықтағы үнді әдеби жазбаларынан дәстүрлі әдебиеттің еуропалық мәдениетке бет бұрып, халық әдебиетінің орны ығыстырылғаны да байқалады, – дейді.

Такаши Фуджидің «Japan me Premchand Sahitya: itihase ke paripreksya me» тақырыбындағы зерттеуіне жүгінетін болсақ, Жапония мен Үндістан арасындағы саяси-дипломатиялық қарым-қатынас 1952 жылы орнағаннан кейін-ақ жапон қаламгерлерінің үнді әдебиетіне деген қызығушылықтары арта түсті. Сондықтан қаламгер Сабарвалдың көмегі арқылы үнді әдеби құндылықтарды аудару қолға алына бастады. Жапон әдебиеттанушысы Ибусе Масуджи Р. Тагордың «Mukti Marg», «Mantr», «Rajdut ki beti» атты үш шығармасын жапон тіліне аударып, Кайдзо газетіне шығарды. Сонымен қатар, Сабарвал арқылы қолға алынған Премчанд туындыларын ары қарай жалғастырушы жапон үндітанушысы профессор Гамо Реичи еді. Ол Премчанд шығармашылықтарына жақын болғандықтан, оның жеке үнді жазушысына арналған кітапханасы да болған. Премчандтың «Godan» және «Pus ki rat» шығармаларын аударып, кейін жинақ ретінде басып шығарды (Fudji, Takashi. (2016).

Ресей ғалымы Соколовтың еңбегіне сүйене отырып, О. Чобаноглы өз зерттеуінде Бенфейдің түсіндірмесін негізге алады. Ол бойынша Панчатантраның Үндістаннан қалай Еуропаға жеткендігі түсіндіріледі. Оның зерттеуі бойынша, Панчатантра б.з.б. VI ғ. «Калила және Димна» атауымен ескі парсы (пехлеви) тілінен сирия тіліне, VIII ғ. ескі парсы тілінен араб тіліне, XII ғ. араб тілінен көне еврей тіліне, XIII ғ. Испанияда көне еврей тілінен латын тіліне, латыннан француз тіліне, неміс тілінен италиян тіліне аудармалар жасалынды. Басқа бір аудармада араб тілінен грек тілінде «Стеханис және икхнилатани әңгімесі (Stehanis және ikhnilatani Hikayesi)» атауымен аударылып, грек

тілінен Балқан славян тіліне, кейін орыс тіліне аударылып, орыс шығармаларының жинағы қалыптасуына негіз болды», – дейді (Çobanoglu, Özkul. (2016).

Үндітанушы профессор Корхан Кая Rigveda (ऋग्वेद), Upanishad (उपनिषद्), Bhagavad-Gita (भगवद्गीता), Vacracchedika Pragyaparamita Sutra (वज्रच्छेदकि प्रज्ञापारमिता सूत्र), Yoga Sutra (योगसूत्र) сынды үнді дүниетанымының үлкен мәнге толы қазыналарды түрік тілінде жеткізуінің өзі де екі ел арасындағы әдеби-мәдени байланыстың шарықтауының бір дәлелі болмақ.

Жоғарыда аталған еңбектердің бір қатарын В.Г. Эрман, Б.Л. Смирнов, С.М. Неаполитанский, А.А. Каменской және И.В. Манциарли, О.Н. Ерченкова, В.С. Семенцова, В.И. Тихвинский және Ю.М. Густякова, А.П. Казначеева сынды орыс ғалымдары да аударғандығын айта кету керек.

Қазақ ғалымы, әдебиеттанушы Ә. Нілібаев ағылшын және орыс тілдерінен Ригведа, Махабхарата, Дхаммапада сынды үнді мұраларын қазақшаға аударды.

Шынымен де батыс, шығыс, түркі халықтарының ғалымдары мен әдебиеттанушыларының қыруар еңбектерінің негізінде бүгінгі күні әлемнің түпкір-түпкіріндегі небір тарихи маңызы бар құнды еңбектер аударылып, халықтар арасына жетіп отыр. Аудармалар арқылы өзге елдің мәдениетін, тарихын білу мүмкіндігіне ие болып отырғанымыздың өзі халықтар арасындағы мәдени сабақтастықты растай түседі. Оған дәлел ретінде үнді дүниетанымындағы Махабхарата, Рамаяна, Трипитака, Упанишадтар, Веда ілімдері және тағы басқа тарихи-әдеби мұралар түркі, шығыс, орыс, батыс тілдеріне аударылса, керісінше түркі жұртының тарихи жәдігерлері Тонькөк, Білге-қаған, Оғыз-наме, Дивани Луғат ат-түрік сынды еңбектер батыс, шығыс тілдеріне аударылып жетті. Әдебиеттанушы ғалым С. Қирабаевтың: «Кез келген әдебиетінің ұзақ даму жолын шолып қарасақ, оның бай фольклорына қоса ерте ғасырдан ортақ әдебиет үндестіктің жатқанын көреміз», – деп айғақтай түседі. (Қирабаев, Сейт. (2001).

Әлем халықтарының фольклоры мен әдебиет мұралары жалпы адамзаттың ортақ рухани құндылықтар қазынасын құрайды. Сөз өнері рухани мәдениет дамуының көркемдік ойлау жетістіктерін жинақтаған сипатымен жеке ұлттардың әлем өркениеті кеңістігіндегі өзінің даралықтарын да, ортақ үндестіктерін де қамтыған күрделі болмысымен ерекшеленеді. Шығыс әдебиеті әлем әдебиетінің сан қырлы құндылықтарының

қатарында тек көркем сөз өнері тұрғысынан ғана көрініп қойған жоқ. Сонымен бірге адамның ішкі құбылыстарын бейнелеуімен, адамзаттың кемелдену арманына назар салумен, рухани бастауларын іздестірумен де ерекше орынға ие болып келе жатыр. Сондай үрдіс түркі-үнді фольклорында, ғашықтық дастандар мен батырлық жырларда өзіндік ұлттық ой-өрнегімен жалғасын тапты.

Түркі-үнді әдеби-тарихи байланыстарды фольклор мұраларындағы ертегілерден, эпостық, ғашықтық дастандардан көруге болатындығы жөнінде қазақстандық ғалым С. Қасқабасов: «Тарихи байланыс арқылы ертегілер мен хикаяттардың біралуан сюжеттері келген, сондай-ақ үнді, араб, парсы елдерінің ежелгі жинақтарынан біраз мысалдар мен шытырман оқиғалы шығармалар ауысқан», – деген пікірін ортаға салады (Қасқабасов, С. (2000).

Әдебиет жазбаша түрде фольклор мен ауызша дәстүрлерді сақтауға көмектеседі. Әдебиет болмаса әлем халықтық мұраны, яғни ауызша дәстүрін мүлдем жоғалтқан болар еді. Фольклор жазбалары сынды жазбаша еңбектер ұрпақтан ұрпаққа құнды мәдениет пен дәстүрлерді өзгеріссіз қалпында жеткізуге көмектеседі. Әдебиет сондай-ақ, қазіргі ұрпаққа өткен тарихтың өзектілігін ауызша әдет-ғұрыптарды, дәстүрлерді сақтау арқылы жеткізе білді.

Үнді әдебиеті әлемдегі кез келген басқа әдебиеттермен салыстырғанда ауызша дәстүрлер мен фольклорды сақтау мен насихаттауда басым рөл атқарады. Үндістанның ежелгі тұрғындары аңыз-әңгімелерді халықтық формада жеткізуде көркемдік сипаттаудың шеберлері.

Үндістан фольклор бойынша әлемдегі бай дереккөздердің бұлағы десек те болады. Себебі үнді жерінде фольклор ғана емес, мәдени құндылықтарды айқындайтын мақал-мәтелдер, афоризмдер, анекдоттар, әндер, халықтық пьесалар сынды ауызша дәстүрлердің барлық түрлері кезінен кездеседі.

Үндістан әдебиеті аймақтардағы ұмытылған сөз тіркестер мен мақал-мәтелдерді, көптеген аңыз-әңгімелер мен ертегілерді сақтай отырып, үлкен мәдени органы қалыптастырды. Мәдени бірлік пен бүтіндікті сақтау мен дамытуда Үндістан әдебиетінің рөлі зор.

Әлемнің басқа бөліктері үшін жылдам индустрияландыру мен жаһандану жағдайында тез жоғалып кеткен өнер түрлерін үнді халқының әдебиеті біріктіріп, сақтап қалды. Халық әдебиеті мен өнер формалары – философиялық ойлар мен мәдениеттің кілті ғана емес, терең мәні бар фило-

софия. Көптеген ежелгі жазбалар бүгінгі күні үнді әдебиетінің құнды мұрасына айналды.

Екі халықтың да тарихына зер салар болсақ, бастапқы әдеби жәдігерлер наным-сенімнің, діннің аясында өрбігенін көре аламыз. Жалпы ежелгі үнді халқы арийлердің үнді даласына келуі негізінде мәдениет пен әдебиеттің пайда болуына негізделді. Нәтижесінде ежелгі Веда әдебиеті қалыптасып, сол әдебиет негізінде құдайларға арналған мәтіндер пайда болды. Ал түркі әдебиетінде келер болсақ, VIII ғ. араб түбегінде пайда болып, қазақ даласына Қарахан әулеті билеген кезеңде аяқ басқан ислам діні өзінің асыл жауһарларымен көне түркілердің исламға дейін қалыптасып үлгерген бай мә-

дениетін, әдебиетін толықтырып, біртұтастықты құрады. Жалпы екі ел мұрасындағы әдеби байланыс ұғымын жан-жақты, салыстырмалы қарастыру өзекті зерттеу тақыптарының бірі. Себебі әдеби, мәдени байланыстар екі ел арасындағы алтын көпір іспеттес. Сондықтан екі халықтың сұлулық пен парасаттылық, жақсылық пен ізгілік, сүйіспеншілік пен махаббат, кішілік пен кісілік туралы толғамдары мен пайымдауларының ұқсастығы әдеби үлгілердің негізгі шарты десек болады. Қарастырылған екі ел халықтардың таным-түсінігінің, тілінің өзгешелігіне қарамастан олардың рухани дүниетанымдық болмысында үндестік байқауға болады.

Әдебиеттер

- Конрад, Николай Иосифович. (1972) Запад и Восток. – Москва: Наука. – 496 с.
 Келімбетов, Немат. (1998) Қазақ әдебиеті бастаулары (Көркемдік дәстүр жалғастығы): зерттеу. – Алматы: Ана тілі. – 256 б.
 Қасқабасов, Сейт. (2000) Золотая жила. Истоки духовной культуры: избранные исследования. – Астана: Елорда. – 752 с.
 Қирабаев, С. (2001) Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет: зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Ғылым. – 448 б.
 Көпрулу, Мехмет Фуат. (2012) Түркі әдебиетінің тарихы. <http://alemadebiety.kz>
 Бомбачи, А. (1986) Зарубежная тюркология. 384 с.
 Kale, Özlem. (2010) Edebiyat Sinema _li_kisi// Uluslararası Sosyal Ara_tirmalar Dergisi . – Volume: 3 Issue: 14 Fall . – S. 266
 Önal, Mehmet. (2008) Edebî dil ve üslup // A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. – Erzurum. – S.36
 Afet, Inan (1968) Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler // <https://millicumhuriyet.com/2011/11/12/ataturk-ve-evrim>
 Bozdemir, Süleyman. (2006) Atatürk'ün bilgeliği ve edebi yönü // <http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar>
 Wellek, R.- Warren, A. (1983) Edebiyat biliminin temelleri. s. 23 – 31P.
 Çobanoğlu, Özkul (2016) Halkbilimi kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. S.125).
 Abroo Aman Andrabi. Indo-Turkish relations: A historical overview & analysis // <https://www.academia.edu>
 Sainath, Vithalrao Chaple. (2018) Mewlana Rumi ka Hindistan pe asar //Hindi Patrika, Mauritius. – p. 33 .
 Sainath, Vithalrao Chaple. (2016) Turkey me Hindi aur sahitya ka prayog //Hindi Patrika, Mauritius. – p. 83
 Purti, Adjay. (2016) Hindi Bhasha aur Sahiyta ke anuvad me yogdan // Hindi Patrika, Mauritius. – p. 125
 Acharya, Ramchandr Chukl. (2008) Hindi Sahitya ka itihaas, sanskaran. Prakashn satsthan New Delhi. – p. 330
 Fudji, Takashi. (2016) Japan me Premchand Sahiyta: itihās ke pariprekshya me // Hindi Patrika, Mauritius. – p. 95
 Çobanoğlu, Özkul (2016) Halkbilimi kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. S.125).

References

- Konrad, Nikolai Yosifovich. (1972) Zapad I Vostok. – Moscow: Science. – 496 s.
 Kelimbetov, Nemat. (1998) KQazaq adebiyeti bastaulari (Korkemdik dastur jalgastygy). – Almaty: Ana tili. – 256 b.
 Kaskabasov, Seit. (2000) Zolotaya jila. Istoki duhovnoi kulturi. Izbranniye issledovaniye. – Astana: Elorda. – 752 s.
 Kirabayev, S. (2001) Ult taulsizdigi jane adebiyet. Zertteuler men makalalar. – Almaty: Gylym. – 448 b Koprulu, Mehmet Fuat. (2012) Turki adebietinin tarihi // <http://alemadebiety.kz>
 Bomabchi, A. (1986) Zarubejnayaturkologiya. 384 p.
 Kale, Özlem. (2010) Edebiyat Sinema _li_kisi// Uluslararası Sosyal Ara_tirmalar Dergisi . – Volume: 3 Issue: 14 Fall . – S. 266
 Önal, Mehmet. (2008) Edebî dil ve üslup // A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. – Erzurum. – S.36
 Afet, Inan (1968) Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler // <https://millicumhuriyet.com/2011/11/12/ataturk-ve-evrim>
 Bozdemir, Süleyman. (2006) Atatürk'ün bilgeliği ve edebi yönü // <http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar>
 Wellek, R.- Warren, A. (1983) Edebiyat biliminin temelleri. s. 23 – 31P.
 Çobanoğlu, Özkul (2016) Halkbilimi kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. S.125).
 Abroo Aman Andrabi. Indo-Turkish relations: A historical overview & analysis // <https://www.academia.edu>
 Sainath, Vithalrao Chaple. (2018) Mewlana Rumi ka Hindistan pe asar //Hindi Patrika, Mauritius. – p. 33 .
 Sainath, Vithalrao Chaple. (2016) Turkey me Hindi aur sahitya ka prayog //Hindi Patrika, Mauritius. – p. 83
 Purti, Adjay. (2016) Hindi Bhasha aur Sahiyta ke anuvad me yogdan // Hindi Patrika, Mauritius. – p. 125
 Acharya, Ramchandr Chukl. (2008) Hindi Sahitya ka itihaas, sanskaran. Prakashn satsthan New Delhi. – p. 330
 Fudji, Takashi. (2016) Japan me Premchand Sahiyta: itihās ke pariprekshya me // Hindi Patrika, Mauritius. – p. 95
 Çobanoğlu, Özkul (2016) Halkbilimi kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. S.125).